

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Евеліна Балла

ДИДАКТИЧНА ПОЕЗІЯ ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

Закарпаття, як твердив сам В.Пачовський, стало для нього "другим Рідним Краєм". За свідченням сина, В.Пачовський, на той час аташе Надзвичайної Дипломатичної Місії Української Народної республіки у Ватикані, вперше побував на Закарпатті в Берегові 9 листопада 1919 року під час поїздки з Кам'янець-Подільського до Відня і Праги. Весною 1920 року після тривалої хвороби поет вирішив переїхати на постійне проживання в Закарпаття. Це бажання незабаром здійснилося, і 6 березня 1920 року В.Пачовський прибув до Ужгорода. Закономірно, що спочатку поет відчував бажання повернутися до рідної Галичини, де залишилася дружина з дітьми (вони прибули на Закарпаття тільки восени 1921 року) і почував себе чужинцем на закарпатській землі. Цими настроями зумовлена мінорна тональність багатьох поезій збірки "Огні мести".

Тим не менше В.Пачовський відразу активно включився в культурно-просвітницьку діяльність краю. З 15 березня 1920 року працював гімназійним професором в Ужгороді, разом із В.Бирчаком входив до складу редакційної колегії соціал-демократичного часопису "Народ", брав активну участь в організації закарпатської "Просвіти", напередодні заснування якої видав брошуру "Що то Просвіта?" та віршовану "Щедрівку Просвіти", приурочену до її перших установчих зборів 29 квітня 1920 року в Ужгороді. Цей вірш був надрукований у часописі "Народ" за 30 квітня 1920 року та вийшов окремою книжкою. Уже тут зримо проступає шире вболівання автора за долю Срібної Землі, яка за цей короткий час стала для нього рідною. В.Пачовський розумів, що заснування на Закарпатті "Просвіти" – це залучення краю в загальноукраїнський культурно-просвітницький простір. У "Щедрівці..." наявна емблематична символіка – жовто-синя барва як символ Закарпаття і всіх українських земель. Через алегоричний образ дивної красуні, що проходить по всій Україні, автор передає виняткову важливість створення організації, яка сприятиме поширенню в краї рідної освіти, мови, культури:

*Пройшла та діва на Україну,
Зняла з могили сонну руїну –
Гори стряслися і загули,
Заклекотали буйні орли:
Радуйся, гордая земле!.. [3,36].*

Жанрова орієнтація твору на зразки календарно-обрядової творчості, зокрема щедрівки та веснянки, простежується на рівні лексично-образ-

ного та ритміко-інтонаційного оформлення вірша. Ремінісцентну природу має рефрен "Радуйся...", а також запозичене з народної щедрівки "сійся, родися, жито, пшениця...". Характерно, що в поетичну канву твору В.Пачовського влітаються діалектні слова – ци (чи), айбо (але), тот (той), зверже (скине), ай (і), май (най), читава (сильна), ож (що), які надають поезії яскраво вираженого закарпатського колориту і роблять її близькою корінному населенню.

Історичне минуле Закарпаття та його сучасний розвиток зацікавили В.Пачовського зразу ж після переїзду. Про це свідчить і проаналізована вище "Щедрівка...", і ціла низка високопоетичних художніх творів, і суто наукові праці професора-історика. Уже в 1921 році В.Пачовський підготував підручник для шкіл з історії Закарпаття, перша частина якого вийшла в тому ж таки 1921 році під назвою "Історія Підкарпатської Русі". Друга частина не була опублікована у свій час, і лише в 1946 році у Мюнхені її разом із першою упорядкували і видали його учні.

За влучним спостереженням П.Ходанича, В.Пачовський "був прихильником етнопедагогіки. Він вважав, що найкращим засобом патріотичного виховання, збудження духовних поривань, які сприяють формуванню національного ідеалу в школярів, є історія свого народу" [12,14]. Більше того, В.Пачовський розумів, що історія лише тоді буде доступною і цікавою дітям, коли базуватиметься не на голих історичних фактах, а включатиме закріплені в свідомості художні інтерпретації тих чи інших історичних подій, постатей, топонімів та етнонімів. Тому всі історичні праці В.Пачовського містять ілюстративний матеріал з фольклору, до якого автор апелює як до вірогідного джерела історичного минулого. Своїх учнів – вихованців Берегівської української гімназії, учителем і одним із фундаторів якої В.Пачовський став у 1920 році, він залучав до збирання народних переказів, легенд, пісень. Зібрані учнями гімназії матеріали увійшли до збірника "Народні оповідання про давнину (Історія Підкарпатської Русі в переказах)", що вийшов за редакцією К.Заклинського в 1925 році.

В.Пачовський умів і любив працювати з дітьми. Саме в Берегівській гімназії він мав змогу реалізувати свої здібності педагога, вихователя молоді, а поетичне слово стало невід'ємною складовою частиною його педагогічного досвіду. Тому можна говорити, погоджуючись із Л.Ходанич, про так звану поетичну педагогіку В.Пачовського, що полягає у "вихованні, освіті й навчанні підростаючого покоління засобом поетичного слова"

[11,365]. Ще в автобіографії “Хуртовина мого життя” поет писав: *“Джерелом моєї віри в майбутнє є діти й молодь, в яких я черпаю найкращі натхнення... Всі мої учні люблять мене й усі вітаються зі мною, як з батьком; від товаришів Вітовського до маленьких учнів другої класи, що не раз коротко були моїми учнями – горді, що я був їх учителем. Відсували мене від молоді чужі і свої, хоч я так люблю дітей і молодь, як і вони мене. Завидую кожній стрічній учительці, що веде дітей і може бути близько тих непорочних душ, різьбити їх світогляд, їхні думи і мрії”* [6,151]. В.Пачовський знайшов оптимальний спосіб “різьблення” дитячого світогляду, виховання національно-патріотичних почуттів, залучивши до своєї навчальної методики експресивно-емоційні та дидактичні можливості художнього слова. За свідченням його учнів М.Гриця, Ю.Станиця, В.Пачовський неодноразово цитував на своїх уроках вірші патріотичного спрямування. Крім цього, поет написав цілу низку завершених художніх творів, у яких актуалізував саме закарпатську історико-легендарну традицію. Деякі з цих творів увійшли до шкільних підручників, тому свою дидактичну і виховну функцію виконували вповні.

Один із найбільш популярних серед них, лірична поезія “Скарб руської землі”, яку чеський україніст Ф.Тихий назвав “найкращим твором закарпатської поезії за весь 1923 рік” [10,44], була надрукована у збірнику “Віночок для підкарпатських діточок” за 1920 рік, а пізніше ввійшла до укладеної В.Бирчаком “Руської читанки для I класу гімназійної та горожанських шкіл”. Вірш починається питанням-зверненням до узагальненого адресата, в якому міститься пейзажний опис місцевості, конкретизованої топонімами “Ужгород” та “Уг”(Уж). Автор подібно до маляра тонко підмітив прикметну ознаку надрічкового пейзажу – відображення сонця в плесі річки, що створює ілюзію існування двох сонць. З цим пов’язане і превальювання у творі улюбленої барви В.Пачовського – золоті: *“золотий плай”, “золотяться гори”, “сонце... золотить річку”, “князь золотий”*.

Сюжетну основу поезії становить розповідь рибалки про захований на дні річки великий скарб, що його береже *“наш князь золотий Ужгороду”*. Цей князь – легендарний Лаборець, котрий загинув у боротьбі з уграми, які на тисячу років запанували в краї. Багатівікова мадяризація закарпатського населення не зуміла знищити його найдорожчого скарбу – української мови і культури. В заключній строфі вірша, що звучить як настанова, В.Пачовський поетизує гідний подиву етнокультурний стоїцизм закарпатців:

*Будь гордий за край, де прожив наш народ
Літ тисяч в темниці розп’ятий –
А духа зберіг серед темних пород,
Як скарб, в рідній мові залятий!* [3,32].

У дитячому часописі “Віночок...” за 1921 рік був опублікований ще один популярний на той

час твір В.Пачовського – поема “Сріберний дзвін”. Як і “Скарб руської землі”, він мав чітко виражене виховне значення. Тут знайшла художнє втілення соборницька національна ідея, що реалізується через підтверджені історичними фактами зв’язки Закарпаття з Київською Руссю часів Ярослава Мудрого. На думку Ю.Балеги, “в основу поеми покладено дійсний історичний факт: мова йде про “сріберний дзвін”, відлитий у Києві в 1034 році й подарований богаревицькій церкві Іршавського району, що на Закарпатті, дочкою Ярослава Мудрого Анастасією, дружиною угорського короля Андраша I” [2,265]. Про це ж говорить В.Пачовський у примітках до поеми. Проте автор мав на меті не відтворення історичних фактів. Безпосереднім творчим імпульсом до написання “Сріберного дзвону” стала легенда про нього, що побутувала в народі. Її зафіксував учень В.Пачовського М.Балега, і вона була включена до виданого К.Заклинським “Збірника народних переказів”. Отже, поема має історико-легендарну основу. Митець актуалізував збережений народною пам’яттю переказ, щоб у доступній дітям формі продемонструвати засвідчену тисячолітньою історією єдність українських земель. Символом цієї єдності стає образ срібного дзвону, що водночас символізує і зв’язок між різними часовими проміжками нашої історії – минулим та сучасним.

За слушним спостереженням Ю.Балеги, В.Пачовський майстерно інтерпретував для увиразнення національно-патріотичної ідеї твору фрагмент легенди про те, що “в залежності від погоди змінювався колір печатки [дарчого напису] з синього на жовтий” [2,269]:

*Цілий срібний, руський напис
Сяє жовто в день погідний –
А під бурю з хмар синіє,
Як блакитний стяг наш рідний* [7,93].

Мотив єдності всіх українських земель звучить також у казково-фантастичній поезії “Тріє царі”. Вдало застосувавши художній прийом сну, Пачовський оживлює три центральні в історії краю постаті – князя Лаборця, князя Корятовича та руського вельможі Петра Петровича, що підняв бунт проти мадярів. Всі вони являються у сні маленькому хлопчикові Юркові як гості на Щедрий вечір. Протоосновою для написання оригінального вірша поета став євангельський сюжет про принесення дарів трьома мудрецьми новонародженому Ісусу Христу, що водночас був оспіваний у відомій народній колядці. Стилізовані образи господаря, дарів засвідчують глибинну спорідненість твору з першоджерелом, сприяють появі відповідних асоціативних комплексів, закладених у колективному підсвідомому. Зображена у творі фантастична лірична ситуація має точну локальну і часову окресленість – *“В Ужгороді місяць сходить, Світять зорі, Уг іскриться”, “Щедрий вечір в Срібній Русі...”*. Нічний пейзаж набирає ознак психологічного паралелізму-зачину, що настроює реципієнта на

сприймання літературного сну як повчальної казки. Тому в творі переплітаються реальна дійсність та фантазмагоричні видіння, викликані сонною уявою. Підсвідомість дитини в процесі сну не тільки відтворює почуті раніше від бабусі розповіді про героїчне минуле, а й малює перспективу подальшої боротьби за національне визволення, діяльну участь у якій братиме сам Юрко, що стане витязем. Символічний підтекст у творі мають образи, які народна пам'ять зберегла як емблеми кожної з виведених у поезії історичних постатей: золота корона князя Лаборця, хрест на щиті князя Корятювича, огнистий меч Петра Петровича. Всі ці три історико-легендарні особи репрезентують різні аспекти національної ідеї: Лаборець символізує період незалежності Закарпаття до приходу угрів, Корятювич, родом з Поділля, – предковичний зв'язок між різними частинами української землі, Петро Петрович уособлює героїчну боротьбу проти мадярської неволі. Художній прийом сну дає В.Пачовському можливість зв'язати в єдиний ліричний вузол ці різні історичні постаті, віддалені між собою в часі. Добре знані учням (вір привнесений для дітей і також надрукований у "Віночку...") за легендами і переказами, ці історичні особи не потребували детальної конкретизації. Натяк на окремі факти, причому близькі до історичної правди, уже створював певне емоційно-сугестивне поле.

У казково-фантастичну канву поетичного твору вплітаються реалістичні картини з життя родини хлопчика (частина ІУ). Закарпатці вже тисячу років терплять угорський гніт, але зберігають віковічні національні скарби, зокрема рідну "княжу" мову, "пісню пречудову". Основне дидактичне зерно поезії закладене в імперативному зверненні князя Лаборця до хлопчика:

*"Рости смілий, дужий, гордий,
Двигни нове покоління,
Зо дня моря добудь волю
З тисячлітнього терпіння!"* [3,42-43].

Образ сонця, що сходить, у заключній строфі вірша має подвійну символічну семантику: це і символ народження великого дня, що принесе визволення і об'єднання з іншими регіонами України; і вказівка на конкретний період добового циклу – ранок, що разом із початком твору (вечірній пейзаж) окреслює час тривання чарівного сну. Пуант вірша конденсує головний аспект національної ідеї В.Пачовського – єдність українських земель:

*В Ужгороді сонце сходить,
Срібна Русь у світлі тоне –
Трублять труби в Перемишлі,
А в Києві дзвонять дзвони* [3,43].

У поезію "Тріє царі" введено ліричний епізод про те, як князь Корятювич перемагає "змія з Латориці?". Цей сюжет запозичений із народної легенди, про яку В.Пачовський згадає в історичній праці "Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської Ук-

раїни". На її основі поет ще раніше, в 1920 році, написав прозову казку "Про князя Корятювича і жовтого змія Веремія", що була надрукована у "Віночку для підкарпатських діточок", а пізніше ввійшла до шкільної читанки для першокласників та ілюстрованого місячника для молоді і народу "Пчілка". В.Пачовський інтерпретує цей легендарний сюжет також у сценарії до фільму "Чарівний перстень Карпатів".

В основі поезії "Тріє царі" лежать різні фольклорні джерела. Це і народні колядки, і легенди про князів Лаборця та Корятювича, перекази про руського вельможу Петра Петровича, і елементи релігійних обрядів та звичаїв (віншування на Щедрий вечір). В.Пачовський талановито контамінує ці різні за жанром зразки народної творчості. Правда, фольклоризм творів "закарпатського" періоду дуже відрізняється від фольклоризму ранньої лірики В.Пачовського, де переважає стилізація і орієнтація на зображально-виражальні можливості народних ліричних пісень. Значно розширюється коло творчо засвоєних поетом фольклорних жанрів, збільшується їхнє функціональне навантаження. Як вважає І.Сенько, "у поетичній та історичній спадщині В.Пачовського фольклор виконує багато функцій: дає поету сюжети, впливає на поетику його лірики, служить засобом національно-патріотичного виховання, виступає доповненням до історичних документів про минуле краю, передає погляди народу на ті чи інші історичні події, служить підтвердженням етнічної єдності закарпатських русинів зі всім українським народом" [9,347].

Крім вищезазначених творів, сюжет народної легенди про князя Лаборця став джерелом написання майстерної ліро-епічної поеми "Князь Лаборець. Міф Срібної Землі" (1924). Народні перекази про боротьбу князя Петра Петровича проти латинізації лягли в основу віршованої драми "Світло Срібної Землі", що так і залишилася невиданою. На основі казки "Царевичі Лебеді", що була надрукована у збірнику Етнографічної Комісії Товариства ім. Т.Шевченка, В.Пачовський створив високохудожню віршовану казку для дітей "Золота Гвіздка" з присвятою дочці Звениславі. Аналіз цих творів та коментарі автора до них свідчать про те, що їх писав не просто В.Пачовський-поет, а насамперед В.Пачовський-учитель, який ставив перед собою мету виховати гідне, національно свідоме покоління. На думку поета, фольклор як невичерпне джерело мотивів та образів, як скарбниця багатовікової духовної енергії народу повинен стати базисом для літературної творчості митців: "Хто хоче говорити до душі народу й перемінювати його характер, – мусить говорити образами, що їх витворила нація з глибин своєї душі століттями. Тоді впаде золоте зерно на зорану ниву і заколоситься зернистим збіжжям до нового життя" [5,668].

Крім цього, В.Пачовський протягом 1922 року підготував сценарій для фільму "Чарівний Перстень Карпатів", який згодом зняли чехи під назвою "Князь Корятювич". Прем'єра цього філь-

му, за свідченням Л.Баботи, відбулася 9 листопада 1922 року [1,60]. Пізніше "він появився в кінотеатрах головних міст і потім його продали закарпатцям в Америці" [8,88]. На жаль, до сьогоднішнього дня ані сам фільм, ані сценарій до нього не знайдені. Короткий виклад змісту цього першого повнометражного чеського фільму на закарпатоукраїнську тематику Л.Бабота віднайшла в щоденній закарпатській газеті "Русин" за 1923 рік і передрукувала в журналі "Дукля".

Художні твори В.Пачовського, написані за мотивами закарпатських народних легенд та переказів, як і наукові праці з історії Закарпаття, стали потужним каталізатором формування національного світогляду учнів. Неодноразово читаючи художні твори під час проведення уроків у школі, В.Пачовський-учитель був не "байдужим передавачем-акумулятором історичних фактів, а суб'єктом виховної енергії" (Л.Ходанич) [11,369]. Це надзвичайно полегшувало контакт між учителем і дітьми, зв'язок між ними, за свідченням Р.Пачовського, "перемінювався у дружні відносини" [8,89]. Дока-

зом цього служать також твердження самого поета, а особливо листи та спогади його учнів.

Поезія, що стала невід'ємним складником педагогічного досвіду митця, мала сильний сугестивний заряд, апелювала до інтуїтивної сфери переживання тих чи інших історичних фактів, ставала психологічним чинником формування національної свідомості учнів. Це яскраво підтверджує такий уривок з листа до Пачовського від його колишнього учня закарпатського письменника Ю.Станинця, датований 17 грудня 1936 року: "Дійсно, можете бути горді, що з тих часів, коли Ви, Пане Професоре, були між нами, найбільше хлопців вийшло, які тепер працюють на народній ниві. Це Ваша праця, Ваш дух запанував між нами і тримає нас, це кожний знає... Хай Вам буде потіхою минулого хоч те, що Ваша праця між нами не пропала. Вами посіяне зерно зійшло в наших серцях і розростається в дерево культурного чину на нашій бідній Підкарпатті, між нашим залишеним народом. Любов до праці, яку Ви нас навчили цінити, мусить довести нас і наш нарід до кращого завтра..." [8,91-92].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабота Л. З історії фільму про Срібну землю // Дукля. – 1992. – №6. – С.59-61.
2. Балєга Ю. Поема В.Пачовського "Сріберний дзвін": історія і легенда // Василь Пачовський у контексті історії та культури України: Матеріали всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 120-річчю з дня народження письменника. – Ужгород, 2001. – С.265-270.
3. Голомб Л. Василь Пачовський. Закарпатські сторінки життя і творчості поета. Шкільна серія. Випуск 6. – Ужгород: Гражда-Карпати, 1999. – 146 с.
4. Гренджа-Донський В. Література вдома й на Пряшівщині // Твори Василя Гренджі-Донського. – Т.ХІІ. – Додаткові твори. Бібліографія / За ред В.Лева. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1992. – С.226-227.
5. Пачовський В. Зібрані твори: У 2-х т. – Філадельфія; Нью-Йорк; Торонто, 1984. – Т. 1. – 743 с.
6. Пачовський В. Хуртовина мого життя // Київ: Журнал літератури і мистецтва. – 1952. – №3. – С. 151-158.
7. Пачовський Р. Дух завзяття: [Про поета В.Пачовського] // Календар-альманах "Відродження" на 1968 рік. – С.90-94.
8. Пачовський Р. Пам'яті батька (Спомин про побут і працю на Закарпатті) // Київ: Журнал літератури і мистецтва. – Філадельфія, 1952. – Ч.2. – С.85-93.
9. Сенько І. Функції фольклору у художніх творах та історичних працях В.Пачовського // Василь Пачовський у контексті історії та культури України: Матеріали всеукраїнської наукової конференції... – Ужгород, 2001. – С.341-347.
10. Тихий Ф. Ужгород 1923: Спогади. – Перечин: Ріка, 1992. – 48 с.
11. Ходанич Л. Поетична педагогіка поеми Василя Пачовського "Сріберний дзвін" // Василь Пачовський у контексті історії та культури України: Матеріали всеукраїнської наукової конференції... – Ужгород, 2001. – С.365-370.
12. Ходанич П. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919 – 1939). – Ужгород: Гражда, 1999. – 100 с.

ZUSAMMENFASSUNG

DIDAKTISCHE POESIE VON WASYLIIJ PATSCHOWSKYJ

BALLA Evelina

Als Geschichtslehrer strebte W.Patschowskyj an, die würdige Generation der transkarpatischen Ukrainer zu erziehen. Dazu trug der Gebrauch des künstlerischen Wortes in den Stunden im Berehower Gymnasium bei. Man kann von einer poetischen Pädagogik des Künstlers sprechen. Im vorliegenden Artikel wurden als Forschungsgegenstand folgende Gedichte des Autors didaktisch-erzieherischen Charakters herangezogen: "Skarb ruskojji semli", "Sribernyj dswin", "Trije zari". Diese Gedichte trugen wesentlich zur Vergrößerung des Nationalbewußtseins der ukrainischen Intelligenz in Transkarpatien bei.